

К. Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Охарактеризовано погляди К. Ушинського на значення інтелектуальних умінь (уміння порівнювати; уміння виявляти схожість і відмінність; уміння класифікувати; уміння знаходити причинно-наслідкові зв'язки; уміння абстрагувати; уміння систематизувати) у навчально-пізнавальній діяльності молодших школярів та шляхи їх формування у процесі вивчення предметів рідної мови та природознавства.

Ключові слова: інтелектуальні уміння, формування, молодші школярі.

Охарактеризованы взгляды К. Ушинского на значение интеллектуальных умений (умение сравнивать, умение выявлять сходство и различие, умение классифицировать, умение находить причинно-следственные связи, умение абстрагировать, умение систематизировать) в учебно-познавательной деятельности младших школьников и пути их формирования в процессе изучения предметов родного языка и естествознания.

Ключевые слова: интеллектуальные умения, формирование, младшие школьники.

The issues of the formation of junior pupils' intellectual skills are covered. The relevance of the topic is defined by the importance of mastering the intellectual skills at the initial stage of learning in ensuring the effectiveness of learning in the middle and senior forms, achieving maximum results through minimal effort in the performance of educational tasks.

K. Ushinsky's views on the value of intellectual skills in the process of cognitive activity of junior pupils are defined. The educator singled out such intellectual skills as the ability to compare, the ability to classify; the discernment of cause and effect; the ability to abstract; the ability to systematize etc. It was ascertained that adaptation of training to the peculiarities of the child's age was considered by K. Ushinsky to be the most important prerequisite of effective development of intellectual skills. The educator associated this suitability of educational material to the peculiarities of child's age with the formation of junior pupil's cognitive activity, which, first of all, provides correct proportioning of educational material according to pupil's possibilities.

The conducted analyses of the outstanding teacher's heritage made it possible to highlight the ways of formation of the intellectual skills of junior pupils. It has been determined that the teaching of the native language and science in their interconnection is an effective base for the intellectual skills

formation of primary school pupils. So, K. Ushinsky did not consider thinking as something separated from language, on the contrary, he believed thinking to be the basis of oral speech.

Therefore, in order to develop knowledge of the language first of all one must develop the ability to think and reflect these thoughts in words. K. Ushinsky never took mastering the native language as the basis of mental development separately from the simultaneous use of other means of development. The famous teacher advised to teach a child to contemplate correctly and «enrich their soul with full, and faithful, and bright images, which is to become a part of operation of the mind».

Systematic observations contribute to the development of thinking and speech. Correct logical thinking is the basis of language, and it evolves from the prompt and accurate observations. Therefore, teaching to see all the aspects of an object and its relations with the environment is of great importance in order to develop children's keenness of observation. The teacher wrote that acquisition of the language is achieved most correctly only through simultaneous acquaintance with the real world

Thus, K. Ushinsky highlighted the native word, historically created by the people, and the real impression, directly obtained by a child's personal experience, as the main sources of mental development. He took this as the basis for his «Children's world» and «Native word» textbooks for elementary school. According to K. Ushinsky, with these books he wanted «to link the examining of well-known phenomena to the system of studying the language and logics».

Key words: *intellectual skills, formation, younger students.*

Постановка проблеми. Формування інтелектуальних умінь є однією з актуальних проблем теорії та практики початкової школи. Це зумовлено тим, що оволодіння інтелектуальними вміннями на початковому етапі навчання забезпечує ефективне засвоєння нових знань у середніх і старших класах, досягнення максимальних результатів у виконанні навчальних завдань з мінімальними витратами.

Пошук ефективних шляхів формування інтелектуальних умінь молодшого школяра спонукає до ґрунтовного історико-педагогічного аналізу, осмислення й творчого використання спадщини прогресивних педагогів минулого. У цій площині особливе значення має педагогічна спадщина видатного педагога К.Д.Ушинського, у якій міститься цінні ідеї щодо вирішення вище зазначеного питання.

Аналіз актуальних досліджень. Детальне вивчення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що вітчизняні науковці приділяли значну увагу вивченню праць К. Ушинського в таких основних аспектах: висвітлення філософсько-антропологічних ідей К. Ушинського (Л.Ц.Ваховський, В.М.Довбня) [2; 3]; взаємозв'язок навчання і розвитку молодшого школяра (О.Замашкіна, С.Марчук) [4; 6]; роль шкільних дисциплін у становленні особистості дитини, зокрема рідної мови (І.Льїна, М.Миронов) [5; 7].

Разом із тим розгляд педагогічних ідей К. Ушинського в аспекті ефективного розв'язання проблеми формування інтелектуальних умінь молодших школярів не був предметом цілеспрямованого вивчення.

Метою статті є розкриття поглядів К.Д. Ушинського на формування інтелектуальних умінь молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової спадщини К.Д.Ушинського (1824-1870) [8; 9; 10; 11] засвідчив, що великий педагог надавав величезного значення у навчально-пізнавальній діяльності молодших учнів інтелектуальним умінням. Серед інтелектуальних умінь він виділяв такі уміння, як: уміння порівнювати; уміння класифікувати; розуміти причини й наслідки; уміння абстрагувати; уміння систематизувати тощо.

Так, особливе місце посідає уміння *порівняння* оскільки, на думку К.Д.Ушинського, є основою розуміння і мислення: «Порівняння, як відомо, є найкраща вправа, що розвиває і зміцнює розум, який і сам є не що інше як здібність порівняння» [VI, с. 312]. «Коли ви хочете, щоб який-небудь предмет зовнішньої природи був зрозумілим ясно, то *відрізняйте* його від саме схожих з ним предметів і знаходьте в ньому *схожість* із самими віддаленими від нього предметами: тоді тільки ви з'ясуєте собі всі *істотні ознаки предмету*, а це означає зрозуміти предмет» [VI, с. 332]. При цьому найбільш постійні ознаки предмету об'єднуються в одне поняття про предмет [10, с. 436]. Педагог звернув увагу на питання усвідомлення дитиною схожості або розрізнення під час порівняння, визначивши, що вони є сторонами одного й того ж процесу порівняння: «Я не міг би знайти схожості між двома предметами, якби в той

самий час не розрізняв їх, тоді це були б вже не схожі предмети, а тотожні: не два предмети, а один і той самий предмет. Так само я не міг би розрізнити двох предметів, як би не усвідомлював схожості між ними» [10, с. 333].

Паралельно автор указував на те, що ознак предметів може бути досить багато і перераховувати їх досить довго, тому в цьому відношенні своє вагоме місце посідає *класифікація*: «Класифікація, отже, служить для визначення предметів і є прекрасним прийомом скорочення, який широко використовує не тільки наука, але й взагалі кожна людина у своєму мисленні» [10, с. 327].

К.Д.Ушинський також називав у своїх творах такі інтелектуальні вміння, як розуміння *причини й наслідку та абстрагування*: «Якщо ми помічаємо таке відношення між двома явищами – попереднім і наступним, тобто між причиною і наслідком, що можемо виразити це відношення в математичній формулі, то називаємо цю формулу законом явища. Спостерігаючи, наприклад, що кожне тіло падає на землю, і обчислюючи, з якою швидкістю воно падає, ми абстрагуємо це явище від усіх неістотних обставин...» [10, с. 331].

Вагоме місце в системі інтелектуальних умінь, виділених педагогом, займає *систематизація*. Систематизація, за К.Д.Ушинським, це об'єднання знань у певну систему. Систематизація сприяє й більш глибокому, й більш міцному засвоєнню навчального матеріалу: «тільки система... дає нам повну владу над нашими знаннями» ...» [V].

Найважливішою передумовою ефективного формування інтелектуальних умінь К.Д.Ушинський вважав пристосування змісту навчання до особливостей віку дитини. Таку пристосованість навчального матеріалу до особливостей дитячого віку педагог пов'язував із становленням пізнавальної діяльності молодших школярів, що, передусім, передбачає правильне дозування навчального матеріалу, посиленість його для учня. «Зрозуміло, - писав К.Д.Ушинський, - що наука, у своєму систематичному викладі, неоднаково зручна для вивчення людиною у всі вікові періоди його життя. У минулі часи вносили у школу повну систему наук, і тому часто те, що може бути зрозумілим тільки розвинутим розумом, який вступив у повні права свої, засвоювалося механічно, і навпаки,

юнака, розвинутого самою природою, змушували зубрити безглуздим чином» [X, 434]. Видатний педагог зазначав, що для того щоб слово було органічно пов'язано з думкою, потрібно давати його учню тільки тоді, коли останній доріс до розуміння думки, коли він може її продумати. Не можна розвинути мислення дитини на матеріалі, ще не доступному для її розуміння.

Крім виокремлення основних інтелектуальних умінь з обґрунтуванням їх значення у навчально-пізнавальній діяльності учнів, К. Ушинським були намічено шляхи їх формування у процесі вивчення рідної мови та природознавство, вказавши на взаємні відносини між ними.

Так, у працях, присвячених вивченню рідної мови, педагог розкрив її безпосередню роль у вирішенні питання формування інтелектуальних умінь: «Дар слова головним чином спирається на логічну здібність душі людини, на здібність її відволікатися від конкретних уявлень і зводити ці конкретні уявлення у загальні поняття, розрізняти і комбінувати ці поняття, знаходити між ними подібні і відмінні ознаки, зливати їх в одне загальне судження тощо... Розвинути в дітях дар слова – означає те саме, що розвинути в них логічність мислення... Легко зрозуміти як потрібна така звичка до логічного мислення для подальшого вивчення усіх предметів: саме вона надає можливість учню вчити урок логічно, тобто знаходити у ньому головну думку, прив'язувати до неї другорядне, схопити саму систему викладу, а не заучувати фрази і слова у тому порядку, в якому вони стоять » [V, с. 340]. Ось чому необхідно визнати, що «рідне слово є основою всякого розумового розвитку і скарбниця всіх знань: з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається...» [III, с. 166]. Саме із таких передумов виходив К.Д. Ушинський, ставлячи рідну мову на чолі навчання у початковій школі.

При цьому головним він уважав не вивчення граматики, а опанування мови як народного надбання. Правильне опанування мови К. Ушинський припускав тільки в органічному зв'язку з розвитком думки. Зокрема, автор пише: «Дитина, яка не звикла вникати в сенс слова, «темно» розуміє або зовсім не розуміє його дійсного значення і не отримала навички розпоряджатися їм вільно в

усній і письмовій мові, завжди буде страждати від цього корінного недоліку у вивченні всякого іншого предмету...» [11, с. 330]. Виходячи з цього висловлювання, знання, які отримує учень, повинні бути їм свідомо опрацьовані, завдяки чому вони стають його власним надбанням.

Отже, К. Ушинський не розглядав думку чимсь відділеним від мови, вважаючи навпаки мислення основою усного мовлення. Тому для того щоб розвивати знання мови необхідно перш за все розвивати здатність мислити, відбиваючи ці думки у слові.

Засвоєння рідної мови як основи розумового розвитку К. Ушинський не відривав від одночасного використання інших засобів його розвитку. «Мова, писав він, - звичайно, є одним із могутніших вихователів людини; але вона не може замінити собою знань, видобутих прямо з спостережень і дослідів» [VIII, 34-35]. «Якщо навчання має претензію на розвиток розуму в дітях, то воно повинно вправляти їх здатність спостереження» [11]. При цьому відомий педагог радив учити дитину споглядати правильно й «збагачувати її душу повними, вірними, яскравими образами, які потім стають елементами її розумового процесу».

Спостереження, якщо вони проводяться систематично, сприяють розвитку мислення і мови. Основою мови є правильне логічне мислення, а воно виникає з правильних і точних спостережень. Тому для розвитку спостережливості важливо навчити дітей бачити предмет з усіх боків і в середовищі тих відносин, в які він поставлений. Засвоєння такого надбання як мова піде найбільш правильно тільки у тому випадку, писав педагог, коли паралельно з ним буде іти знайомство з реальним світом: «Ніхто, звичайно не стане доводити, що вправи в мові і розумова гімнастика шкідливі самі по собі: шкідлива тільки їх однобічність, шкідлива відсутність у них реального змісту. Як розумова так і словесна гімнастика повинні вправляти розумові і словесні сили учня над яким набудь реальним знанням, метою такої вправи повинно бути повне засвоєння і ясне висловлювання самого знання, причому побічно будуть вправлятися і розумові сили і здібність слова» [V, 20-22].

Виділивши таким чином у якості основних джерел розумового розвитку рідне слово, історично створене народом, і реальне враження, безпосередньо отримане дитиною в особистому досвіді, К. Ушинський, поклав їх в основу створеним ним підручників початкової школи – «Дитячий світ» і «Рідне слово».

За його словами він хотів у цих книгах «зв'язати розглядання загальновідомих явищ природи у системі вивчення мови і логіку» [X, с. 93].

Висновки і перспективи подальших досліджень. К.Д.Ушинський надавав особливого значення формуванню таких інтелектуальних умінь, як уміння порівнювати; уміння виявляти схожість і відмінність; уміння класифікувати; уміння знаходити причинно-наслідкові зв'язки; уміння абстрагувати; уміння систематизувати. Видатним педагогом визначено, що навчання рідній мові та природознавству в їх взаємозв'язку є ефективною базою формування інтелектуальних умінь учнів початкової школи.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні напрямів використання творчої спадщини К. Ушинського з формування інтелектуальних умінь молодших школярів у сучасній початковій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Львів : ЛГУ, 1968. – 389 с.
2. Ваховський Л. Ц. Антропологізм як провідний принцип педагогіки К. Ушинського / Л. Ц. Ваховський // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки : збірник, № 4, Ніжин, 2009.
3. Довбня, Віктор Миколайович. Проблема людини у філософській антропології Костянтина Ушинського [Текст] : дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Довбня Віктор Миколайович ; Чернігівський держ. ін-т економіки і управління. - Чернігів, 2003. - 185 арк. - арк. 160-185.

4. Замашкіна О. К. Д. Ушинський про взаємозв'язок навчання і розвитку молодших школярів / О. Замашкіна // Початкова школа. – 2004. – № 4. – С. 41–44.
5. Ильина Н.А. Путь к родному слову: педагогическое наследие Ушинского К.Д. в практике современной школы / Н.А. Ильина, Н.А. Шамков // Начальная школа. – 2007. – № 12. – С. 4–6.
6. Марчук С.С. Проблема всебічного розвитку і формування гармонійно-розвиненої особистості у педагогічній концепції К. Д. Ушинського / С.С. Марчук // Педагогічний пошук. – 2011. - № 2. – С. 24–27.
7. Миронов М. М. К. Д. Ушинський про розвиток мови і мислення учнів. – "Початкова школа", 1970, № 12.
8. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / К. Д. Ушинский. – М. : Учпедгиз, 1939–. – т. II. – 1939. – 436 с.
9. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : в 11 т. / К. Д. Ушинский – М. : АПН РСФСР.
10. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. / Ушинський К. Д. – К. : Рад. школа, 1952–. – Т.4 : Людина як предмет виховання Спроба педагогічної антропології. – 1952. – 520 с.
11. Хрестоматия по истории педагогики. / [сост. И.Е. Лакин, М.В. Макаревич и А.Х. Рычагов]. – Минск. : Вышэйш. школа, 1971. – 608 с.
12. Шашков А.В. «Педагогическая антропология» в контексте мировоззренческой парадигмы педагогических взглядов К.Д. Ушинского : дис... канд. пед. наук / А.В. Шашков. Майкоп, 2007. – 178 с.

Партола Вікторія Вікторівна, доцент кафедри природничо-математичних дисциплін Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Ел. адреса: Partolav@gmail.com

Тел: моб. 0951366005, дом. 68-93-43